

РЕТРОСПЕКЦИЯ И ОСНОВА

„БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА
ЗА ГЕО МИЛЕВ“, сборник. С., изд. „Наука
и изкуство“, 1985

Сборниците „Българската критика за...“ станаха вече хубава традиция в нашия литературен живот. Макар и издавани по повод юбилеи, юбилейният ентусиазъм е най-малкото, което ги характеризира, тяхната роля прескача далече скромната задача да се очертае с още един широк образът на великия предшественик. Всъщност тези сборници са един опит да се изгради моментен портрет на нашите възможности да общуваме с литературата, да се изгради история не толкова на това, което се нарича „рецепция“, а на взаимодействието между творчество и общество. В това отношение особено интересен е случаят с Гео Милев — не само голям поет, но и проникновен критик, чиито теоретически тезиси очертават в немалка степен собственото му отношение към това взаимодействие. И съставянето на една история на отношението поет — критика всъщност може да се превърне не толкова в преглед на възможностите на нашата критика и литературознание да се докоснат до Гео Милев, но и в своеобразна история на различните видове общувания между неговата поезия и българското общество. Това е задача сложна и доста противоречива, често пъти ретроспекцията на критическия прочит може да остане и встрани от главните тенденции в общуването между поета и народа. Основен фактор за успеха или неуспеха на една такава ретроспекция е, разбира се, наличният материал — доколко българската критика се е приближавала не толкова до абстрактния инвариантен образ на поета, а и до неговото съществуване във времето. Но немаловажно значение има и концепцията за изграждане на ретроспекцията — кое ние приемаме за важно и съществено, как виждаме доминантите в развитието на творческото дело на поета. А, от друга страна, не на последно място стои и въпросът, доколко ние сме успели да анализираме мястото на поета в литературния процес вече като чисто изследователска проблематика — един такъв сборник дава изключително благоприятна възможност да преценим реално завоюваните позиции и да огледаме все още белите места — задача на диалекти и утрасни изследвания.

Тези сложни и трудни изказвания са несъмнено в основата на факта, че в един период от десет години у нас излиза вече втори сборник „Българската критика за Гео Милев“ в съставителството и под редакцията на проф. Георги Марков, идващ да продължи делото, заложено от Иван Сестримски в първия сборник отпреди десет години. Какво всъщност е новото не просто като материал, но и като подход към проблема, което отличава втория сборник и го прави необходим факт за развитието на литературоведската мисъл? Струва ми се, че това е не само увеличеният обем на материала, но и новата тенденция в подхода към неговото организиране — именно в посоката, която вече очертахме, с оглед на едно по-многогранно и многогласно въздействие, като основа за разкриване вътрешния смисъл на историческите изменения в приобщаването на българската литературоведска мисъл към сложния и противоречив свят на Гео Милев.

Още в уводната статия съставителят декларира намерението си да представя разни тенденции в критическия подстъп към творчеството на поета. Едната тенденция, изявяваща се най-вече в периода на двадесетте години, приживе на поета, и по-късно до победата на социалистическата революция, е свързана с реалния исторически литературен живот, с борбата на мнения и художествени тенденции, които си дават среща в споровете около личността и делото на този наш твърде активен и вътрешно противоречив автор, чието присъствие в културата е силно предизвикателство към всички налични художествени тенденции на времето. Смятам, че съставителят е използвал много добре наличния материал, който е поместен не само на страниците на основния книжен обем на сборника, но и в обстоятелствено написаната студия и бележките. От една сравнително частна задача — да се събере на едно място най-характерното от критическите изяви на периода, свързано с личността и делото на поета, Георги Марков е успял да премине към една значително по-обемна и по-сложна задача — да очертае параметрите на духовния живот на епохата. Това е постигнато както с помощта на непосредствено публикуваните статии и критически отзиви, така и в уводната студия, която осветлява много въпроси на културната ситуация, културните взаимоотношения, литературни борби и пр. Лично

аз смятам, че тук има възможност и за още по-широко изучаване на проблематиката — как критиката като самосъзнание на литературния процес изразява борбата между художествените тенденции не само във фактически и културологичен план, но и по същество — като противоречие и борба на самите художествени принципи. Но на този въпрос ще се спра по-нататък, когато стане дума за бъдещите насоки за развитие на проблематиката.

За разлика от досега излезлите сборници „Българската критика за...“ в сборника за Гео Милев съставителят е включил доста голяма част отрицателни отзиви, които очевидно не са предназначени за юбилейна възхвала на поета, а именно за изпълнението на тези много по-пространни задачи, за които току-що говорихме. И, струва ми се, че ползата от този подход не е само познавателна — да се покаже на читателя, свикнал да чува само добри думи за поета, че е имало време, когато той е трябвало да слуша много повече упреци и дори вулгарни ругатни, а същността — с помощта на тези статии се дава възможност за проникване в самото ядро на литературните битки, пък и да се изявят някои противоречия в самото дело на поета. Мисля, че процесът е очертан доста добре в зависимост от различните позиции, от които са водени тези литературни битки; съставителят много отчетливо е успял да разграничи пладнешките ругатни на засегнатите „кандидати на славата“ от тенденции с дълбок идеологически подтекст, свързани с някои сектантски течения в марксисткото литературно познание и критика, постепенната смяна на идеологическите и художествените позиции, свързането на нашето марксистко литературно мислене. В този ред на мисли обаче бих изразил учудването си, че материалът на Тодор Павлов, за който съставителят говори в увода като преломен по пътя на ленинизацията на критическия подход и който правилно е оценен като извънредно важен в развитието на критическата мисъл, не е поместен в сборника, макар че в сборника на Иван Сестримски присъства. Вероятно съставителят е сметнал, че казаното в увода е достатъчно, но струва ми се, че дори текстыт да не ни каже нищо ново и повече от това, което е казано в увода, все пак би трябвало да присъства.

Свършено различна като задачи и подход е втората тенденция за критическото и литературоведското обхващане на делото на поета, формирало се след победата на социалистическата революция. И в този период, особено в неговото първо десетилетие, все още главният въпрос е свързан с проблема за участието на Гео Милев в духовния живот на народа. Независимо от ореола на поета, с който целият български народ го познава като страстен борец за новото, нашата критика, и то не само откровено сектантската, все още не е намерила достатъчно адекватен подход към

неговото творчество в това преходно и трудно десетилетие. Все още господствуват грубият социологизъм или пък недиференцираният психологизъм и обстоятелственост, които в твърде малка степен са пригодни да обхванат и обяснят едно творчество, в което господствуват толкова противоречиви тенденции. Оттук идват и често пъти амнистиращият „увлеченият“ на поета подход или пък неадекватният към същността на художествената тъкан на творбите му и най-вече на знаменитата поема „Септември“ социологизъм и неравностойност на критическия анализ, който прекомерно наблюдава на съдържателната страна (и то, както я разбира съответният критик), премълчавайки или пък съвсем мимоходом споменавайки художествените особености на творчеството на поета, които всъщност съставляват сърцевината на феномена, наречен художествено въздействие. И наистина критическите разсъждения от този период оставят читателя пред известно недоумение. Как и защо един поет, чиято популярност сред народа не може да се оспори, и чието художествено въздействие е така магнетично, всъщност е поет с недооценен идеологически и класов критерий, стихнен бунтар, а не последователен борец. Та няма не е имало по негово време по-добре осъзнати идейно и класово поети? Защо тогава техните творби все пак не могат да достигнат тази сила на художественото внушение, която достига „Септември“? Мисля, че съставителят е дал достатъчно добра представа за процесите, протичащи в това преходно десетилетие, като освен в уводната си студия е намерил място да представи и текстуално най-важните прояви на критическата мисъл от времето.

Същността на процесите по обхващане на действителната стойност на творческото дело на поета е представена с един широк по своя тематичен обхват литературоведски подбор. Тази широта се схваща от съставителя не просто като опит да се обхванат всички тематични аспекти, засягащи феномена на Гео Милев, но и даже предимно като преминаването на нови и разнообразни методологически позиции, които, запазвайки марксистката основа на миогледа и общия за съвременното литературно познание подстъп към художественото творчество откъм неговата собствена художествена специфика, все пак се реализират в различни аспекти на тази специфика, понякога дори си и противоречат, но тези противоречия, макар и да изглеждат много антагонистични в даден момент, в някой следващ се оказват просто подстъп към овладяване на нови литературоведски територии. Струва ми се, че този процес не е трудно да бъде проследен и в настоящия сборник, нещо повече — той дори предлага благоприятна основа за това с тематичното си единство — не е чак толкова трудно да се открият „общите места“ в различните статии, ала не е и трудно да се открият и онези проблемни възли и противоречия, които под-

тикват напред развитието както на конкретното научно изследване, така и на самата литературоведска методология. Така например допреди пет-шест години изглеждаха несъвместими „личностно-есеистичният“ и „структуралният“ подход или пък идеите, че в началото на всяко изследване на литературната творба стои изследването на нейния психологически и социално-художествен генезис и идеята, че за да се разбере литературната творба, трябва да се вгледаме преди всичко в нейния собствен смислообразователен принцип. Блестящи примери на тези подходи намираме и в настоящия сборник. Това обаче не означава, че противоречието между тях и днес е така остро, както вчера. Във финала на своя увод Георги Марков казва, че не можем, изследвайки Гео Милев, да пренебрегнем идейно-естетическите позиции, изразени в неговите творби, за сметка на художественото своеобразие, защото „Гео Милев не е просто поет, той е трибун; той не е просто представител на нова литературна школа, а новатор в цялостното изграждане на художествения образ, в мотивите и поетическите средства, в типа изкуство, който той създава и утвърждава.“ Всъщност едва ли може да се каже по-точно именно за съвременната проблематика, свързана с Гео Милев — изследване на художествената система, на типа изкуство, който се утвърждава с появата на неговата и на цялата „септемврийска поезия“. А какво значи система — това не е ли именно опитът да се дадат отговори на въпросите за взаимната съотнесеност на различните аспекти от генезиса (социално-художествен и психологически), структурата и въздействието на художествената творба, съвместно и в най-тясна диалектична двустранна зависимост с генезиса, същността и историческата роля на новата художествена система, която се създава и утвърждава не с нещо друго, а именно с появата на художествените творби и със самосъзнанието на литературния процес (изразено в критиката), което всъщност „овънсява“ и „регламентира“ художествената система, придавайки ѝ един, макар и относителен, нормативен характер, който да регулира социалния живот на художественото творчество. За голяма радост на литературоведите в личността и делото на Гео Милев тези два аспекта са органично и на особено високо качествено равнище обединени. Ето защо настоящият сборник е наистина един много авторитетен глас на равностметка на постигнатото, но същевременно и основа за бъдещи изследвания, защото все още нашето литературознание е в дълг към литературата.

Александър Панов

„ЛИТЕРАТУРНИ ИДЕИ НА XX ВЕК. Индивид и култура“ от АТАНАС НАТЕВ. Изд. „Наука и изкуство“, 1985. 369 с.

Вероятно трудно ще се намери по-безбрежна проблематика от тази, която е свързана с взаимоотношението „индивид и култура“. Затова уговорките на автора в предговора му към книгата, посветена на тази проблематика, са понятни. И все пак в известен смисъл тази книга на Атанас Натеv е своеобразен компендиум на литературните идеи на нашия век. Изследователят постига това не по пътя на невъзможната идеографска изчерпателност, а като подлага на анализ „главно творби с предизвикателно съдържание“ (с. 12). Крайностите най-добре очертават идейно-художествения „релеф“ на една епоха. Но художествените идеи на века не съществуват изолирано, в някакъв интелектуален вакуум, а са в тесни връзки и взаимодействие с цялостното идеологическо съдържание на епохата. Онова, което ги откроява, е своеобразната особеност на художествената мисъл, която Натеv проникателно е уловил — способността ѝ най-лесно да „долавя еднаквия корен на противоположни обществени идеи“ (с. 5).

Атанас Натеv подкрепя това свое прозрение с цялостния си анализ в „Литературни идеи на XX век“. Но това не означава, че литературата подхожда към обществените идеи обективистично, че не взема страна в спора за характера и същността на ценностите. Самите литературни идеи са законно притежание на духовната съкровищница на човечеството. За социалистическото литературознание естествено особено интерес представлява очертаването на идейния „водораздел“ между социалистическо-реалистичната художествена мисъл и онези хуманистични и антихуманистични направления, школи и индивидуални художествени търсения, които се проявяват в руслото на буржоазното художествено съзнание. В тази насока Натеv се е опрял главно на две творби: пиесата „Фауст и градът“ на Анатолий Луначарски и романа на Максим Горки „Животът на Клим Самгин“. Вярно е определено основното идейно внушение на „Фауст и градът“ като творба, която спори „с две заблуди — на индивидуализма, но и на тесногърдия колективизъм“. И ако това е общият идеен принцип на тази драматическа творба на Анатолий Луначарски, то изводът от цялото произведение лаконично и афористично е предаден от Атанас Натеv с думите: „Личността е сянка без другите. Ала обществото проглежда единствено чрез личността“ (с. 92).

В главата „Индивидът и другите“, като се спира на трудностите, с които е трябвало да се преборва Горки в процеса на създаването